ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

ZAMONAVIY XALQARO MUNOSABATLARDA XALQARO-HUQUQIY INSTITUTLAR VA DIPLOMATIK TARTIBGA SOLISH MEXANIZMLARI: ARABCHA TERMINOLOGIYA MISOLIDA

Abdulaziz Rustamov
Ilmiy Rahbar: PhD, katta o‘qituvchi

Shahobiddin Yo‘ldoshev
Bajaruvchi: TDSHU Arabshunoslik oliy maktabi 3-bosqich talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.21428473

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada xalqaro huquqiy munosabatlarni tartibga soluvchi diplomatik institutlar, universal konvensiyalar va demokratik institutlarning konseptual asoslari tahlil qilinadi. Tadqiqot obyekti sifatida arab tili diplomatik diskursidagi *qonsuliya, istifto, muahada, mahzar* va *vaz’iyya* kabi fundamental terminlar olingan. Maqolada xorijdagi fuqarolar huquqlarini himoya qilish, suveren irodani namoyon etish (referendum) va xalqaro bitimlarni bayonlashtirish tizimining lingvo-diplomatik xususiyatlari qiyosiy olingan. Ishning amaliy ahamiyati diplomatik hujjatlar matni bilan ishlovchi mutaxassislar va xalqaro huquqshunoslar uchun terminologik baza yaratishdan iborat.

Kalit so‘zlar: konsullik xizmati, referendum, protokol, xalqaro konvensiya, huquqiy maqom, etiket, diplomatik hujjat, TDSHU.

ABSTRACT

This article analyzes the conceptual foundations of diplomatic institutions, universal conventions, and democratic institutions that regulate international legal relations. The linguistic and diplomatic characteristics of fundamental terms in Arabic diplomatic discourse, such as *qonsuliya, istifto, muahada, mahzar*, and *vaz’iyya*, are explored. The study examines the systems of protecting citizens' rights abroad, expressing sovereign will (referendum), and documenting international agreements. The practical significance of the work lies in providing a terminological framework for experts working with diplomatic texts and international lawyers.

Keywords: consular service, referendum, protocol, international convention, legal status, etiquette, diplomatic document, TSUOS.

KIRISH

Zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimi faqatgina strategik va harbiy muvozanatga emas, balki davlatlarning kundalik amaliy hamkorligini ta’minlovchi xalqaro-huquqiy institutlar faoliyatiga tayanadi. Global integratsiya sharoitida davlatlarning xorijdagi fuqarolari huquqlarini himoya qilish, davlatlararo kelishuvlarni rasmiylashtirish va ichki suveren qarorlarni xalqaro normalarga muvofiqlashtirish mexanizmlari birlamchi ahamiyat kasb etmoqda.

Xalqaro miqyosda tan olingan ushbu institutlar va tartibga solish qoidalari arab diplomatik nutqida o‘ziga xos lisoniy va huquqiy qatlamni hosil qilgan. Garchi ayrim tushunchalar g‘arb huquqiy maktabidan kirib kelgan bo‘lsa-da, ular arab tili qonuniyatlari asosida o‘zaklashtirilgan va sharqona diplomatik etiket normalari bilan boyitilgan. Ushbu maqolada xalqaro-huquqiy institutlarning arabcha terminologik tizimdagi konseptual tabiati va ularning amaliy qo‘llanilishi tahlil etiladi.

ASOSIY QISM VA TAHLIL

1. Xorijdagi milliy himoya va huquqiy maqom instituti

Xalqaro munosabatlar arxitekturasida davlat poytaxtlaridan tashqarida iqtisodiy, madaniy va fuqarolik masalalarini hal qiluvchi eng muhim institut — bu konsullik xizmatidir. Arab diplomatik nutqida bu tushuncha **"Qonsuliya" (قنصلية)**shaklida qo‘llaniladi.

Garchi bu termin lotinchadagi *Consul* so‘zidan olingan bo‘lsa-da, u arab tilining ichki qonuniyatlariga bo‘ysundirilib, ق ن ص ل(q-n-ṣ-l) sun’iy o‘zagi ostida sotsiumga moslashtirilgan.

Zamonaviy diplomatiyada ushbu institut siyosiy masalalar bilan emas, balki ikki davlat o‘rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalar, viza rejimi va o‘z fuqarolarining huquqiy himoyasini ta’minlash bilan shug‘ullanadi. Bugungi xalqaro biznes va turizm terminologiyasida u *"xorijdagi milliy himoya nuqtasi"* konseptini beradi.

Konsullik faoliyati yoki har qanday strategik hududning huquqiy munosabatlardagi o‘rni **"Vaz’iyya / Vaz’" (وضع / وضعية — Status)** termini orqali ifodalanadi. ع ض و(muayyan joyga qo‘yish, tartibga solish) o‘zagidan yasalgan ushbu konsept davlat yoki xalqaro tashkilotning huquq va majburiyatlari majmuasini, ya’ni uning tizimdagi rasmiy maqomini belgilashda xalqaro huquqiy hujjatlarning negizini tashkil etadi.

2. Suveren iroda va universal majburiyatlar arxitekturasi

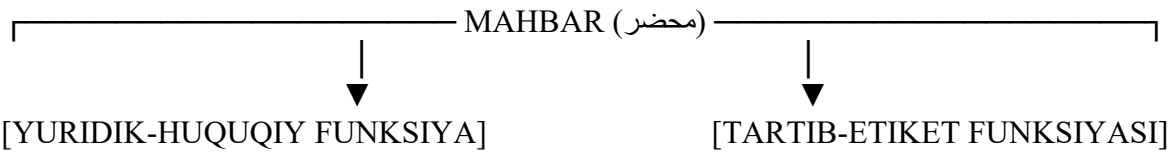
Davlatlarning ichki barqarorligi va xalqaro shartnomalarning qonuniyligi bevosita xalq irodasiga bog‘liq. Siyosiy fanda eng muhim demokratik institutlardan biri — referendum hisoblanib, arab siyosiy diskursida u **"Istifto" (استفتاء)** termini bilan yuritiladi.

Ushbu termin diniy-huquqiy mazmundagi murakkab masalalar yuzasidan olimdan rasmiy tushuntirish, ya’ni *fatvo so‘rash*(ف ت ى o‘zagidan) ma’nosidan evolyutsiyaga uchrab, bugungi kunda konstitutsiyaviy islohotlar yoki davlat chegaralarini belgilashda yakuniy qaror qabul qiluvchi **"umumxalq ovoz berish jarayoni"** institutini ifodalamoqda.

Xalq irodasi va davlatlararo oliy kelishuvlar universal xarakterga ega bo‘lgan hujjatlar — **"Ahd / Misoq" (عهد / ميثاق — Konvensiya, Pakt)** orqali muhrlanadi. د ه عo‘zagi shunchaki oddiy shartnoma emas, balki buzilishi xalqaro huquqiy inqirozga va siyosiy izolyatsiyaga sabab bo‘ladigan, inson huquqlari yoki qurollanishni cheklash kabi maxsus sohalarni tartibga soluvchi eng oliy va muqaddas va’da xarakteriga ega hujjatlarni anglatadi.

3. Diplomatik jarayonlarni rasmiylashtirish va etiket tizimi

Muzokaralar va uchrashuvlarning yakuniy natijasi hamda uning davomidagi tartib-qoidalar **"Mahzar" (محضر — Protokol/Qaydnoma)** konseptida o‘z aksini topadi. ر ض ح(bir joyda hozir bo‘lish, guvohlar qarshisida turish) o‘zagidan olingan ushbu tushuncha zamonaviy diplomatiyada ikki tomonlama yuridik va etiket funksiyasini bajaradi:

Muzokaralar va erishilgan rasmiy Oliy darajadagi uchrashuvlarda rioya kelishuvlarni muhrlovchi yozma bayonnoma etish shart bo‘lgan diplomatik etiket tizimi.

Diplomatik protokol qoidalarining buzilishi xalqaro munosabatlarda davlatga nisbatan hurmatsizlik sifatida baholanishi xalqaro huquq amaliyotida ko‘plab diplomatik inqirozlarni keltirib chiqargan. Shu sababli, *mahzar* jarayoni muzokaralarning mazmunini belgilovchi huquqiy poydevor sanaladi.

XULOSA

Xalqaro-huquqiy munosabatlarni tartibga solishda qo‘llaniladigan arabcha terminologik tizim shuni ko‘rsatadiki, lisoniy o‘zaklar huquqiy institutlarning funksional vazifalarini to‘liq ochib berish qobiliyatiga ega. Xorijdagi huquqiy himoya markazi bo‘lgan *qonsuliya*, xalq suverenitetini ta’minlovchi *istifto* va diplomatik munosabatlarni qonuniy hamda madaniy tartibga soluvchi *mahzar* tizimi o‘zaro simbiozda global barqarorlikni ta’minlashga xizmat qiladi. Ushbu qonuniyatlarni lingvo-diplomatik jihatdan o‘rganish zamonaviy sharqshunoslik va xalqaro munosabatlar tahlilida fundamental yo‘nalish hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Berdiyorov, H. (2021). *Diplomatik terminologiya va uning lisoniy xususiyatlari*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
2. Wehr, H. (1994). *A Dictionary of Modern Written Arabic*. Spoken Language Services.
3. Ismatullayev, N. (2018). *Siyosiy va diplomatik matnlarni tarjima qilish asoslari*. Toshkent: TDShU.
4. Brown, C. (2019). *Diplomatic Protocol and International Relations*. Oxford University Press.